УДК 894

ЖантаевА. С.,Аскарулу Т.
ЖантаевАдилбек Сүиүндүкович - С. Нааматов ат. НМУ, ф.и.д., проф..м.а.;
Аскаруулу Таалайбек - С. Нааматов ат. НМУ, окутуучу

XX КЫЛЫМДЫН 40-ЖЫЛДАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ КӨРКӨМ ДӨӨЛӨТТӨР ЖӨНҮНДӨ

О ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЯХ КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ 40 ГОДОВ XX ВЕКА

ABOUT THE ARTISTIC VALUES OF THE KYRGYZ POETRY 40 YEARS OF THE XX CENTURY

Аннотация. Макалада XX кылымдын 40-жылдаръtдагы кыргыз поэзиясындагы көркөм дөөлөттөр тууралуу сөз жүргөн. Согуш учурундагы поэзиянын идеялык-тематикалык багыттарынын өзгөрүүсүнө көңүл бурулган.

Аннотация. В статье идет речь о художественных ценностях кыргызской поэзии 40 годовXX века. Уделяется внимание на изменение идейно-тематических направлений поэзии вусловиях войны.

Annotation. The article deals with the artistic values of Kyrgyz poetry of the 40s of the 20th century. Attention is paid to the change in the ideological and thematic directions of poetn> during the war.

Түйүндүү со idop: XXкылым, 40-жылдар, кыргыз поэзиясы, көркөм дөөлөттөр.

Ключевые слова: XX век, 40 годы, кыргызская поэзия, художественные ценности.

Key words: XX century, 40 years, Kyrgyz poetry, artistic values.

XX кылымдын 40-жылдарында кыргыз поэзиясынын маани-мазмуну жаңы нукка бурулду. Анткени, Улуу Ата Мекендик согуш жүрүп жатты. Ошол себептен алдыщкы планга патриоттук темадагы чыгармалар чыгышты. Бул мезгилде бардыгы болуп сексен ыр китеби жарыяланды [4; 5]. Согуш мезгилинде поэзияда чакырык, кат, ант мотивдери басымдуулук кылып, миңдеген ырлар жазылган. Алардын ичинен дөөлөттүк мазмундагы дурус ырлар катары А. Токомбаевдин «Алкоо», «Өлбөс жигит», М. Элебаевдин «Улуу марш», «Турмуш», К. Маликовдун «Канга кан», Т. Үмөталиевдин «Күн тутулбайт, ай батпайт», «Жер күйүп жатат», Ж. Бөкөнбаевдин «Кош, Ала-Тоо, уулуң кетти майданга», «Көл үстүндө» деген поэтикалык туундуларын белгилөөгө болот. Мукай Элебаев «Турмуш» аттуу ырында нукура дөөлөттүк мүнөздөгү жекече ой толгоосун чагылткан. Аны толук келтире кетели:

Кенебеи турган дапдаяр
Бул турмуш - чапкаи жол эмес:
Эмгекке бүткөн бул - сапар
Түгөнбөс артуу, сан белес.
Кай жерде болсо жоо беттеп
Кармашып өттүк бир кагттай.
Кезекке келчү жеткинчек -

Сенин да жолуң ушундай. [8, 119-б.]

Көрүнүп тургандай, М. Элебаев ушул кыска лирикасында согуш кырдаалын жан дүйнөсүнөн өткөрүү менен бирге, артка кылчайып, адам турмушун дөөлөттүк өңүттө сергек баалоого жетишет. Ал муну бүт оюн бир чекитке топтоо аркылуу философиялык түрдө билдирет. Адабиятчы С. Жигитов биз мисал кылган ырга жогору баа берип, төмөнкү пикирин ортого салат: «Көптү көрүп, көп ойлонуп, турмуш акыйкаттарынын көбүн өз бетинче кайра ачкан адам гана ушундай жөнөкөй, таасын, акылдуу айтып коюшу мүмкүн» [3, 487-б.]. Байкаганыбыздай, катаал мезгилдин сынагынан өтүү түрүндө кыргыз поэзиясынын өкүлдөрүнүн руханий өнүгүүсүндө алга карай жылыштар, дөөлөттүк өзгөрүүлөр жүрөт.

40-жылдарда, согуштан кийин жарык көргөн ыр жыйнактардан да майдан темасына байланыштуу мыкты лирикалык туундулар учурайт. Алсак, М. Алыбаевдин «Эсте секет», «Ыйлабачы» деген ырлары сөзгө алууга татыктуу. Айрыкча, акындын «Ыйлабачы» аттуу ыры бүткүл турпаты менен ырайымсыз согуштун кесепеттерин, ал эл-журтка оор азап-тозок, айтып бүткүс кайгы-муң алып келгенин таза дөөлөттүк негизде баалоого алат.

Ыйлабачы!
Кайгыны ичке батыргын,
Сабыр кылчы,
Айтканын ук акындын:
Коркок бирөө коюнуңда жатканча,
Аты жакшы жесири бол баатырдын. [1, 29-б.]

Поэзиядагы дал ушундай ички мазмундук өсүүнүн, руханий-дөөлөттүк өзгөрүүнүн көрсөткүчү Алыкул Осмоновдун «Махабат» ырлар жыйнагы болуп калат. Анда акындын 1944-жылдын ноябрынан 1945-жылдын апрелине чейин жазылган чыгармалары топтолгон. Мына ушул ыр жыйнагы келечекте Алыкулдун акын катары «экинчи өмүрүн» сүрүүсүнө өбөлгө болгон. Акын өзүнүн жекече сезим-туйгуларын, турмуштук сабактарын, тутунган баалуулуктарын, жалпы жан дүйнөсүнүн назик сырларын аталган жыйнактагы ырларында таасын чагылткан. Ушул жыйнактан орун алган нукура көркөм дөөлөттөр катары «Отуз жаш», «Замандашыма», «Адамзат», «Мен эмнеден уялам?», «Келсем жоксуң», «Сулууга», «Бөбөккө», «Бүкөн», «Каркыра», «Кайыңды» ж.б. ырларын атоого болот. Бул лирикаларда өмүр, өлүм, сүйүү, эмгек, мекен дөөлөттөрү өзгөчө түрдө ырга салынат. Бир нече мисалдар келтирели:

Мүрөктүн суусу жөн суулардай шылдырлап,
Агып жатса мал кечпес жашыл аралда.
Көк арчадай өңдөн азбас болсун деп,
Өзүм ичпей, ичирер элем адамга...
Мүрөктүн суусун ичирейин дегеним:
Адам деген картайгыч тура бечара. [6]
(Осмонов А. «Адамзат»)

Бул ырында акын адамды жашоодогу эң бийик дөөлөт катары карай турганын, колунан келген бардык жакшылыктарды ага арнай турганын билдирет.

Кеткен кемтик жакшы ыр менен жетилет,
Андай болсо, көп кечикпей кууп жет.
Доорубузга каухар чачып калалы,
Алдыбызда канча күн бар ким билет? [6]
(Осмонов А. «Замандашыма»)

Мында өмүр барда эмгек кылуу, бел чечпей эмгектенүү аркылуу элге таанылуу жөнүндө ой айтылат, эмгек турмуштагы бийик дөөлөт катары алдыга чыгарылат. Акын эмгекти өтө жогору баалайт, «көзгө толор эмгек кылбаганына уялат»:

Мен уялам, мына мындан уялам,
Көзгө толор бир чоң эмгек кылбагам.
Колун кезеп жолуң болгур дегенсийт,
Жер шарынан күлүк учкан заманам. [6]

(Осмонов А. «Мен эмнеден уялам»)

Ушул өңдүү ыр саптары А. Осмоновдун поэзиясына терең дөөлөттүк багыт алуу мүнөздүү экенин айгинелейт. Биз сөз кылган жыйнактан басымдуу байкалган ушул өзгөчөлүк акындын кийинки ыр китептерин да кызыл сызык болуп аралап өтөт. Алсак, «Менин жерим - ырдын жери» (1947) жыйнагындагы «Жоготтум», «Музыка», «Комуз»; «Жаңы ырлар» (1947) жыйнагындагы «Жибек кийген эрке кыз», «Катыңа жооп»; «Жаңы ырлар» (1949) жыйнагындагы «Күз», «Өзүмдү өзүм», «Маляр» сыяктуу терең баалуулуктук мазмундагы оригиналдуу чыгармалары акындын карманган турмуштук дөөлөттөрү башкалардан кыйла өзгөчө экенин көрсөтмөлүү тастыктап берет.

Албетте, А. Осмонов жараткан шедеврлердин таанымалдарынын бири «Ата Журт» болуп саналат. Бул чыгармадан акындын Ата Журтту эң бийик дөөлөт катары тутунары, аны ыйык көрүп аздектери айкын болот. Алыкул коомдо болуп жаткан оң-терс көрүнүштөрдү дөөлөттүк-эстетикалык аң-сезиминен өткөрүп, ошол кезде коомдук-маданий кырдаалдын курчуганын мекенге болгон чексиз сүйүүсүнө айкалыштыра билгичтик менен жеткирет. Бул ырда ар бир сөз, ар бир тыныш белги өзүнө чоң маани сыйдырып, бөтөнчө бир көркөм дүйнөгө айланат.

Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүң,
Кыш да катуу ... бороонулуп, каруруп...
Суугуңду өз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Түндөр жаман... кырсык салып кетпесин,
Наалат келип ат тизгинин шарт буруп...
Азабыңды өз мойнума алайын,
Из карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Жаз да башка... Жел тийбесин, абайла,
Көпкө турбас мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба, мен ооруюн, АтаЖурт! [7, 110-б.]

Ошентип, Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы согуштан кийинки кыргыз поэзиясында мезгил менен мейкиндик алака-катышын чегине жеткире татаалдантып, өзүнчө бир көркөмдүк-эстетикалык, руханий-дөөлөттүк бурулуш жасайт. Бул процесс терең руханий-дөөлөттүк мазмунга ээ, өз мезгилинен аша өмүр сүрүү касиети бар көркөм туундулардын жаралуусу менен коштолот.

Ушул мезгил үзүмүндө Алыкул Осмонов эпикалык поэзияда түзгөн көркөм дөөлөттөргө келсек, «Майдын түнү», «Махабат», «Жеңишбек» поэмалары турмуш чындыгына өзгөчө дөөлөттүк туюм менен мамиле жасоо жаатында айырмаланып турушат. Бул чыгармалар идеялык-мазмундук таасири, көркөмдүк-эстетикалык мааниси боюнча классикага айланып калышкан. Өзгөчө «Жеңишбек» поэмасы жеке адамдын кайгы-касыретин, тарткан убайымын, дөөлөттүк туюмдарын таасын сүрөттөө аркылуу көп маанилүү ойлорду, жандуу турмуштук элестерди, эмоциялуу пейзаждык сүрөттөөлөрдү тулкусуна батырып, XX кылымдагы кыргыз поэзиясынын нукура көркөм дөөлөтү даражасына жеткен.

Албетте, бул жылдары эпикалык поэзия жанрынын өрүшүн кеңейтүүгө салым кошкон акындарыбыз арбын. Алар согуш темасында нечендеген поэмаларды жазышкан. Ошолордун ичинен Жоомарт Бөкөнбаевдин «Ажал менен Ар-намыс» (1943) поэмасы таза баалуулуктук дихотомияга - өмүр менен өлүмдүн күрөшүнө негизделген көркөм дөөлөт экендигин белгилейбиз. Акын өз поэмасында өмүр менен намыс адам турмушундагы маанилүү дөөлөттөр экенин таамай көрсөтүүгө жетишкен [2].

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:

1. Алыбаев, М. Ырлар жыйнагы [Текст] / М. Алыбаев. - Ф.: Кыргызмамбас, 1947. - 52 б.

2. Бөкөнбаев, Ж. Ажал менен ар-намыс [Текст] / Ж. Бөкөнбаев. - **Ф.:** Кыргызмамбас, 1943. -38 б.

3. Жигитов, С. Мукайдын акындык сабактары [Текст] / С. Жигитов // Классикалык изилдөөлөр: Адабияттаануу. 5-китеп. -Б.: Принт-экспресс, 2017. - 664 б.

4. Кыргыз Республикасынын жазуучулары [Текст]: Маалымдама. 1-том. - Б.: Дэми, 2004. - Т.1. - 736 б.

5. Кыргыз Республикасынын жазуучулары [Текст]: Маалымдама. 2-том. -Б.: Бийиктик, 2011. - Т.2. -448 б.

6. Осмонов, А. Махабат: Ырлар [Текст] / А. Осмонов. - **Ф.:** Кыргызмамбас, 1945. - 76 б.

7. Осмонов, А. Ата Журт: Жарыяланбаган чыгармалар [Текст] / А. Осмонов.. **- Ф.:** Кыргызмамбас, 1958. - 200 б.

8. Элебаев, М. Тандалган чыгармалар [Текст] / М. Элебаев. - **Ф.:** Кыргызстан, 1974. - 448 б.